

Држање партизана пред непријатељским судом

I

Од Лајпцишког процеса 1934 године, комунисти, и они који су за ствар комунизма падали класном непријатељу у руке, учили су се тзв. димитровском држању пред класним непријатељем на примјерима професионалних револуционара — хероја. То држање се није састојало само у томе да се не ода организација, већ и у томе да се непријатељу јасно и недвосмислено покаже снага револуционарног покрета, да се непријатељу покаже законитост његове пропасти, а народу законитост његове побједе.

Литература о држању бораца пред класним непријатељем је доста оскудна. Она више постоји у анегдоти, у народној причи, него написана. Државно издавачко предузеће СССР године 1948 објавило је на иностраним језицима књигу »Писма стријељаних француских комуниста«¹⁾. Седамдесет пет хиљада француских комуниста погинуло је у борби против хитлеризма и против издајничке владе у Вишију.

Писма стријељаних комуниста уочи извршења смртне пресуде »не могу се читати без дубоког узбуђења. Посљедње ријечи палих бораца звуче као заклетва вјерности. С дубоком искреношћу у писмима су откривене благородне душе комуниста, њихове мисли и осјећаји, њихова преданост Комунистичкој партији и народу. Беспримјерна, смјела борба за ствар народа створила је од простих људи хероје, покрила је њихова имена неумрлом славом.«²⁾

Навешћемо само једно писмо из поменутог француског зборника писама стријељаних комуниста. 1941 године стријељан је члан ЦК КП Француске Пјер Семар, вођа француских жељезничара. Прије стријељања написао је своје посљедње писмо у којем каже:

¹⁾ »Письма расстрелянных французских коммунистов“, Госиздат иностранной литературы. Москва 1948.

²⁾ »Книги о мужественных борцах Франции“, чланак В. Николајева у „Большевику“ од 30 нов. 1948 бр. 22.

»Чекам спокојно смрт. Ја ћу показати мојим џелатима да комунисти умиру као патриоти, као револуционари.

Моје посљедње мисли упућујем вама, моји другови, свим члановима наше велике Партије, свим француским родољубима, херојским борцима Црвене армије и великом Стаљину.

Умирем са вјером у побједу над фашистима и у ослобођење Француске.«³⁾

Наша штампа и усмена пропаганда васпитавале су борце на свијетлим примјерима хероја који су стојећи умиралаи за слободу. Она је и у току Ослободилачког рата видно истицала карактеристичне херојске подвиге, нарочито комсомолаца и бољшевика, на којима су се наши борци васпитавали неустрашивости.

»Омладински покрет« (лист Црногорске народне омладине) у броју 1 од 1 фебруара 1942 године доноси сљедећу вијест из Совјетског Савеза:

»Александар Текалин, седамнаестогодишњи партизан, одликован је чином Хероја Совјетског Савеза. Александар Текалин храбро се борио у позадини фашистичких трупа. Једанпут је сам заплијенио шест непријатељских пушака, десет бомби и пет стотина метака. Александар Текалин се разболио и добио дозволу да оде у једно оближње село у болницу. Фашистички зликовци сазнали су за то. Продрли су у болницу. Текалин је бацрио на њих бомбу, али она није експлодирала. Текалин је ухваћен и страховито мучен, али узалуд. Млади херој није рекао ни ријечи. Проговорио је тек сјутрадан, кад су га, на тргу прада Њивена, вјешали. Рекао је: »Не можете нас све објесити. Нас партизана има много, и ми ћемо побиједити.« Онда је заплјевао »Интернационалу«.

Поред овакве и сличне литературе, наши борци су се васпитавали на херојским традицијама нашег народа. Партија је те традиције повезивала са борбом за ослобођење. У току Народно-ослободилачког рата на културним приредбама често су се чуле гусле, а од најомиленијих пјесама наше слободарске прошлости највише је пјевана »Стари Вујалин«. Отуда је херојско држање свих родољуба-бораца за слободу пред националним и класним непријатељем ледило крв у жилама окупатора и његових слугу. Отуда и масовно јуначко умирање пред џелатима слободе, које је задивило свијет.

Иако је још од 1941 године у свим партизанским одборима и партијским рјководствима рађено на чувању и сакупљању архиве, највећи дио материјала о држању комуниста и родољуба пред класним непријатељем сачуван је фрагментарно или у причи. А свако село и свака партизанска кућа претстављају ризницу тога материјала, који чека свог сакупљача. Нешто

³⁾ Исто.

мало тога материјала сачувано је кроз партизанску штампу, али то није ни дио поглавља зборника који би се могао написати.

Прије него што пређемо на излагање извјесног дијела материјала о херојском држању комуниста и родољуба пред класним и народним непријатељем у току Ослободилачког рата, осврнућемо се на нечувени бијес и свирепост окупатора против побуњеног народа Црне Горе.

II

Тринаестојулски устанак у Црној Гори 1941 године својом смјелошћу и масовношћу ошамутио је фашистичког окупатора. Страх од устанка и његове освете над непријатељима народне слободе изазвао је луди бијес код окупатора. Држање заробљених и похапшених бораца још више је распиривало тај бијес. Командант окупационих трупа на територији Црне Горе у вријеме устанка, Александар Пирцио Бироли, дао је, у виду књижице — потсјетника, наређење дивизијама »Таро« и »Месина« о истребљењу црногорског народа. То наређење у фрагментима гласи:

»Војници Италије који се борите у Црној Гори!

Обраћам се свима вама, који се борите за рат Осовине на овом грубом и тешком балканском фронту.

Али говорим нарочито свима који, у тешком герилском рату на овом пакленом терену, имају да супротставе разбојничким системима »побуњеника« онај смјели и одважни дух, који је оживљавао ардите на Карсу и на Пијави, легионаре Дисперате...

Рат који овдје водите није одијељен од јоног великог рата који букти у цијелом свијету...

Италијани у Црној Гори и у Хрватској, Њемци у Србији, боре се да би уништили на Балкану оне исте непријатеље, војске бивше Југославије...

Вама који сте донијели хиљадугодишњу културу..., тај је непријатељ одговорио подлим и подмуклим нападом, убијајући вашу браћу. Уображени, инстални и осветољубиви, они имају још у души исте особине старих азијатских хорди...

Они одбијају нашу римску цивилизацију у име српа и чекића, мрзе нашу супериорност расе и идеала, из разлога због кога се Зло бори против Добра. Гони их исконска мржња због које је кроз вјекове Венеција морала да брани своје лијепе колоније на далматинској обали против упада варварских разбојника са планина.

Ви водите ону исту стару борбу коју је благородна латинска крв, најприје под барјаком Св. Марка и последије, заједно са ријечким легионарима, под заставом Команданта, водила против ових истих непријатеља.

Ви се борите на Балкану за Италију, да бисте јој обезбиједили оно мјесто које јој обезбеђује посједовање јадранске обале од Крфа до Трста.

Покажите овим варварима да, ако је учитељица и мајка цивилизације, Италија гуљије и да казни неумитним законима правде.

Нека за сваког погинулог друга плате животом десет побуњеника.

Немајте повјерења у оне који су око вас. Запамтите да је непријатељ свуда: пролазник кога сретнете и који вас поздравља, жена којој приђете, домаћин који вас угости, кафеџија који вам продаје чашу вина...«⁴⁾

Мајор дивизије »Венеција«. Ђовани Феро, који је дошао крајем јула 1941 године у Црну Гору ради гушења устанка, изјавио је 1944 године пред Комисијом за утврђивање ратних злочина окупатора да је након доласка у Црну Гору добио од Штаба дивизије, са потписом Пирција Биролиа, циркулар у коме се поред осталог каже:

»Мрзите овај народ! Ово је онај исти народ против којег смо се вјековима борили на обалама Јадрана! Убијајте, стријељајте, палите и уништавајте овај народ! Не вјерујте човјеку са којим чашу пијете, па ни ономе који вас обавјештава. Не вјерујте жени која вам се насмијеши...«⁵⁾

И заиста, окупатор се ухватио у коштац на живот и смрт са једним народом којег је могао окупирати али не никад поробити, чији су синови са пјесмом на уснама ишли у смрт.

„Наша борба захтијева
кад се гине да се пјева“,

била је парола и фронта и позадине народноослободилачког покрета у току читавог рата.

III

Није риједак случај да су фашистички целати, гледајући јуначко држање бораца на стрелишту, од страха падали у несвијест. Хиљаде примјера умирања стојећи у току Ослободилачког рата ледиле су крв у жилама окупатора!

Прва жена коју је окупатор у Црној Гори стријељао била је двадесетогодишња партизанка Вукосава Иваниновић, студенткиња, која је последије Тринаестојулског устанка 1941 године била заробљена и од пријеког италијанског суда у Бару осуђена на смрт. На суду је рекла:

»Зар сте ви стварно мислили да је могуће покорити Црну Гору?! Зар сте икад повјеровали да ћемо вас, кукавичке паликуће и разбојнике, мирно пустити да газите нашу земљу и још да вас поздрављамо?! Ви вјерујете да ћете нас заплашити стријеља-

⁴⁾ Саопштење бр. 3 Држ. комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Издање исте Комисије у књизи „Саопштења бр 1—6“ Београд 1944.

⁵⁾ Исто.

њима и смрћу. Међутим, када бисте знали како је бескрајно лако умријети као борац велике народне војске, свјесни да својом смрћу правимо пут новом животу, слободи и уништењу ваших хорди, схватили бисте како су узалудна ваша крвава настојања да се домогнете онога што је туђе.»

Пред митраљезом који је требало да је изрешета, она је држала посљедњи говор. Тада јој је пришао италијански официр:

»Зашто да умрете тако млади? Поздравите Дучеову слику и идите кући; схватите да је то лако урадити, а умријети је тешко.»

Она је плунула на ту понуду, стиснула песнице и повикала:

»Живјела наша непобједива Партија! Живио Совјетски Савез!« А затим: »Вјерујте само у нашу Партију, она се бори за вас, за вашу слободу...«

Официр је извадио пиштољ и опалио у њено чело.⁶⁾

Поводом херојског држања на стрелишту »Омладински покрет« бр. 1 од 15 децембра 1941 године, под насловом »Наши млади хероји пали у народноослободилачкој борби«, доноси сљедећи чланак:

»Васпитана противу свега што је ненародно, црногорска омладина није се помирила са фашистичком окупацијом своје земље. Окупација Црне Горе значила је за нашу омладину чвршће збијање редова у борби противу фашистичког окупатора и свих његових домаћих слугу.

Генерација оних младих хероја, који су на пољима Шпаније доказали да знају гинути за слободу и других народа, није могла остати мирна кад су дивље хитлеровске хорде покушале да разоре земљу најсрећније омладине на свијету — Совјетски Савез. Мржња према окупатору, која је израсла из велике љубави према својој поробљеној домовини, дошла је до израза у јулским акцијама и касније у сваком сукобу са фашистичким окупатором. Црногорска омладина је узела оружје у руке и уперила га противу крвника свога народа, који су истовремено највећи непријатељи омладине читавог свијета. Свјесна своје улоге и увјерена да је наша борба праведна, црногорска омладина је, презирући смрт, низом примјера доказала своју оданост народноослободилачкој борби.

Дубоки печат оставио је у свим срцима свога народа друг Јован Бошкович, студент из Црмнице, који је, идући на стријељање, цијелим путем клицао праведној ослободилачкој борби црногорског народа и бодрио народ да истраје у тој борби до побједе.

⁶⁾ Материјал „Наше жене“ бр. 6—7, Цетиње 1948.

У борби на Вељем Брду друг Барковић, из Бандића, смртно рањен, бацио је последњу бомбу на фашистичке војнике, са узвиком: »Живно друг Стаљин!«

Уништавајући саобраћајна средства окупатора, храбро је погинуо друг Јоле Врбица, из Његуша, руководиоца омладинског покрета у Боки.

У Цетињу је од стране фашистичке војске стријељан друг Машан Петричевић, из Метериза, који је на питање гдје се налазе његови другови одговорио: »Нећу да кажем, јер сам комуниста!«

Момчило и Војин Стијовићи, из Андријевице, стријељани су од окупатора због свог учешћа у народноослободилачкој борби, мирно гледајући у уперене пушке фашистичких бандита, показујући тиме да презиру смрт.

Смртно погођена од непријатељске бомбе, храбра партизанка Милка Рачић, из Бјелопавлића, клицала је народноослободилачкој борби, Совјетском Савезу и другу Стаљину.« (Курзив свуда »Омладинског покрета«).

У вези са погибијом омладинског руководиоца Јола Врбице, о коме пише цитирани број »Омладинског покрета«, нама су познати и неки детаљи.

Јоле Врбица, студент права из Његуша, био је један од руководиоца народног устанка у Ловћену. Он је, рушећи саобраћајна средства окупатора, пао у руке непријатеља и 10 августа 1941 године од ратног фашистичког суда у Будви осуђен на смрт и стријељан. Кад му је саопштена смртна пресуда он је фашистичким целатима рекао:

»Ви ћете стријељати једно трошно тијело, али устанак неће те угушити. Устанак ће расти и побједити. Живјела Комунистичка партија Југославије! Живјела Бољшевичка партија! Живно друг Стаљин!«

Хероизам пред непријатељем није захватио само комунисте и омладину, већ и старце и старице. Племенитост партизанских родитеља је ишла до највишег степена. Кад су фашисти послје Тринаестојулског устанка 1941 године у окупираном Цетињу нашли пиштољ у њедрима Милице Дапчевић, пријекли фашистички суд ју је осудио на смрт. На саслушању пред судом, кад су је питали одакле јој пиштољ и шта јој је требао, она је одговорила: »То ми је успомена на синове.« »А' гдје су ти синови?« »Један у заробљеништву а три у партизанима.« Кад су целати почели да јој руже синове она је рекла: »Ја бих вољела да побједим и они и њихово друштво.«⁷⁾

⁷⁾ Пошто су партизани били блокирали Цетинје, окупатор, плашећи се освете нарочито њеног сина Пека Дапчевића, над старом Милицом није извршио смртну пресуду, већ јој је послје извјесног времена поново суђено.

Шпијунски окупатора Батрић Божовић, Милоња Делетић, Милутин Губеринић и Новица Цудовић проказали су, почетком новембра 1941 године, партизане браћу Крдиће и мајора Јанковића. Одвели су их до колибе барјактара Миге Крдића код којег су партизани ноћили. Митина жена, Радосава Крдић, спава близу шездесет година, покушала је да сакрије пушку партизана Мирка Крдића, али су фашистички војници то примијетили и ухватили је с пушком у руци. Одвели су је у затвор, у Андријевицу, гдје је на саслушању изјавила да је пушка њена. Партизан Крдић је хтио да је спасе и рекао је да је пушка његова. Али овој храброј жени био је пречи живет једног партизана него њена. Она је поново тврдила да пушка није Мирка Крдића, него њена. Окупатор ју је осудио на смрт. На стрелишту је фашистичким војницима плунула у лице, рекла им да су ништа-војска и кликнула: »Живио Стаљин!«⁸⁾

У јеку четничког терора 1942 године ухваћена је млада партизанка Јока Балетић, из Броћанаца код Никшића, и осуђена на смрт вјешањем. Кад су је довели на суд поздравила је партизанским поздравом — стиснутом песницом. Вјешање је извршено у присуству Италијана и четника код Требјесе близу Никшића, у присуству Италијана и четника Јока је била везана. Кад јој се примакао целат, она га је, онако везана, одгурнула, презриво погледала четнике и повикала: »Зар се за ово борите? Смрт издајницима!« Да је не би вјешали четници, сама је намакла омчу на врат и скочила.⁹⁾

Издајом слугу окупатора, средином 1942 године пала је у руке фашиста једна група од дванаест партизана, међу којима су били и истакнути комунисти Војо Ражнатовић, студент из Цетиња, Бошко Стругар, студент из Улциња, и др. Фашистички суд је Ражнатовића и Стругара осудио на смрт стријељањем. Воју Ражнатовићу је успјело да на дан самог стријељања напише писмо родитељима и да им га достави. Писмо одише комунистичком племенитошћу и хероизмом, сабраношћу и хладнокрвношћу човјека који мирно гледа смрти у очи, јер зна зашто се бори и коме прилаже свој живот. Овдје цитирамо цијело писмо:

»Цетиње, 18 јуна 1942 године.

Драги родитељи, браћо и сестро,

Сигурно вам је познато како сам, заједно са још дванаест другова, преваром браће — боље рећи небраће — Цуца као: Бошка З. Поповића, Петра Симова Поповића, Петра Марковића и др., допао руку непријатеља нашег народа и његове слободе, за

⁸⁾ „Саопштење бр. 7“, лист Главног штаба народно-ослободилачких одреда за Црну Гору и Боку од 1 феб. 1942, стр. 4.

⁹⁾ Материјал се чува у Институту за проучавање историје црногорског народа на Цетињу, фасцикула „Жене у НОВ“.

који сам се читавог свог живота борио часно и непоштедно и ево најзад данас за слободу и бољи живот мог драгог црногорског народа дајем и свој живот. (Осуђен сам од стране италијанског фашистичког окупатора и његових слугу — домаћих изрода — на смрт).

Што ћу да умрем за свој народ чини ми част и с пјесмом на устима поћи ћу у земљу, увјерен да ће ме народ осветити као свог часног и поштеног сина који није жалио од себе дати све, своју младост, своју крв, свој живот, за његово добро и бољу и срећнију будућност.

Данас се о нама чују најпогрдније ријечи, које сипају смилешљено издајници и шпијунци, у намјери да нас дисквалификују пред народом и да обезбиједу за себе пљачкашку владавину на рачун народа. Али грдно се варају, јер није далеко дан када ће синнути слобода поробљеним народима, па и нашем црногорском, и када ће истина морати изаћи на видјело дана. И тада ће ти ниткови добити право мјесто које им припада и бити осуђени од народа заслуженом казном за свој злочиначки рад. Ја сам убијеђен у то да ће добро побједити зло, и зато идем у смрт са пјесмом, свјестан члњенице да сам се часно борио за побједу доброга.

Ви, драги родитељи, браћо и сестро, губите данас поред Николе и Душана¹⁰⁾ још и мене. То је за вас тежак губитак, који вам наноси и наносиће тежак бол, но ја вас молим, не очајвајте, него напротив, будите поносни тиме што сте имали синове и браћу који су часно пали у борби за слободу и бољу будућност свог народа, за који су се родили, живјели и умрли. Поносите се тиме што сте и ви дали удио у народној борби жртвујући оно што вам је најмилије — животе ваших синова и ваше браће. Тјешите се тиме, што су до данас, а и надалје ће, многе мајке дале своје јединце за слободу свог народа и дијелиле са народом сва ова зла која му почини окупатор и његове слуге — домаћи изроди — па ћете ускоро дијелити и добро.

Ви добро знате да се нијесам борио да бих владао и господовао и очувао се по сваку цијену, него часно и несебично, дајући свој живот за добро народа у првом реду. Зато сам миран, јер сам свјестан да и мој удио у борби није узалудан, јер ће плодове те свете народне борбе уживати наши млађи. »На гробљу ће изнићи цвијеће за далеко неко покољење.«

Ви ме добро познајете, а такође и сваки частан и поштен човјек, и правилно ћете оцијенити моју жртву. Сјугра ће се од мене мртвога стиђети и сви они поштени Цуце који несвјесно

¹⁰⁾ Никола Ражнатовић, брат Војинов, погинуо као партизан 13-IV-1942 у Теклићима код Цетиња; Душан Ражнатовић, рођак Војинов, погинуо као партизан 1941 године.

допринијеше мојој смрти. Но ја таквима праштам, јер знам да то не би никада учинили да су били свјесни тога да уништавају своје праве и истинске синове и борце, а ниткове, који народ и тог краја на то натјераше, народ ће умјети да казни. И моново вам кажем: будите мирни јер ће нас народ осветити.

На крају апелујем на вас задњи пут да будете храбри и поносни и да се мушки држите и издржите сва ова зла, те да заједно са црногорским народом доживите боље и срећније дане.

Нека тако буде, драги мој оче, мајко, браћо и сестро! Сад примите задњи поздрав и задње збогом од вашег сина и брата

Војинак.

Војо Ражнатовић на стрелишту

Из периода 1942 године познато је јуначко држање пред фашистичким судом Ратка Жарића, заробљеног партизана из Даниловграда, који је уочи стријељања оставио и писмо упућено друговима, до којег моментално нијесмо могли доћи.

Такође је познато држање заробљеног партизана Чедо Чупића, студента из Никшића, који је у смрт отишао насмијан. Сачувана је његова слика непосредно пред стријељање, коју овдје прилажемо.

Свим затвореницима подгоричког затвора познато је јуначко држање партизанске мајке Милосаве Мартиновић и њене кћери Васе, које су стријељане на Доњим Кокотима 1943 године. Стара Милосава је у затвору стално храбрила затворенике и отворено псовала окупатора и четнике, а на стријељању посљедње ријечи су јој биле: »Живјела народноослободилачка борба! Живјела Црвена армија! Живјела Комунистичка партија!«¹¹⁾

1943 године пала је у руке окупатора Анђа Бабовић, партизанска мајка из Бањана, Срез никшићки. У затвору су је подвргли страшним мукама да прокаже гдје се налазе партизани. Она се држала јуначки. Приликом истраге један карабинијер јој је цинички, пошто је извадио метке, пружио пиштољ:

— Покажи како си пуцала на Италијане.

— Ништавило! Што нијеси ставио метке унутра, па да видиш како сам пуцала! — одговорила је Анђа одлучно.

Целати су јој метали клинце под нокте и најзад јој иглама изболи очи. Тако је умрла, па су је мртву објесили.¹²⁾

Још у почетку устанка наређено је било свим партизанима да не смију под оружјем својом кривицом панути непријатељу у руке. Карактеристично је писмо Видне и Данице Мијановић, омладинки из Горњег Поља код Никшића, које су написале својој мајци уочи самог стријељања:

»Драга мама,

Дошао је час да се раздвојимо. Но ти се нећеш изненадити, јер ти знаш да ми морамо све дати од себе. Ми идемо куда сав поштени народ иде, па немој случајно сузу да пролијеш. Ја сам била толико везана за тебе, али на крају не мари ништа, јер чинила сам оно што није требало — дозволила сам да ме живу ухвате, зато не треба ни да ме жалиш.

Чуле смо за вас да сте живе. Мило ми је бар да вас нијесу ухватили па да нас сада гледате. Ипак је човјеку лакше!

Будите одани нашој борби, па макар сви нестали. Тата је дао свој живот за оно за шта се борио од настанка па до посљедњег часа свога живота. Мислим да није потребно да те храбрим. Знаш да ћеш се држати како треба кад будеш добила сво писмо.

Ово писмо ти шаљем по једном добром човјеку, који ми је омогућио да ти пишем посљедњи пут.

¹¹⁾ Материјал се чува у Институту за проучавање историје пригорског народа на Петњу, у фасцикули „Жене у НОБ“.

¹²⁾ Исто.

Чедо Чупић на стрелишту

21. 1941

Исто тако казаћеш да је Милосава Матијашевић с нама стријељана. Знам да ћеш видјети њенога сина, па му кажи за њу.

Ове минђуше ћеш дати малој Милки, оставља јој их Даница, а сат Милосави или Владу, ако буде жив нека га он носи док га могу дати Милосави. Најжалије ми је што не знам да ли је Владо жив.

Ако случајно останеш жива и имадеш прилику да видиш Милосаву, охрабрићеш је, нека буде храбра као што ћеш и ти бити.

Сад доста. Примите поздрав од свих нас.

Посљедњи поздрав. Ваша Видна и Даница.«

На полеђини писма исписани су многи поздрави. Ево неких: »Много поздравља малу моју Милку... Грди је и љуби њена сестра«. . . »Посљедњи поздрав Милинку, Новаку и Божидару и свим укућанима. Милосава Матијашевић, Орах«. . . »Посљедњи поздрав. Вида«. . .¹³⁾

Омладинац Гојко Крушка, који је по задатку НОП-а радио у Цетињу, проваљен је и 13 јануара 1944 године изведен пред немачки ратни суд. У вези са њим била су ухваћена и два његова друга, заједно са материјалом. Да би спасао ова два своја друга, Гојко је пред судом признао да је заплијењени материјал његов и да је радио против окупатора. Суд га је осудио на смрт вјешањем. Заједно са Крушком одведен је на вјешање и албански партизан омладинац Муса Бута Хаџић. Објешени су о бријест на Балшића пазару на Цетињу. До губилишта Крушка и Хаџић су пјевали партизанске пјесме. Прије него што су му намакли омчу, Крушка је довикнуо четницима који су учествовали у његовом вјешању:

»Срамно ћете завршити своје животе, издајници и крвници свога народа!«

Као што смо у почетку рекли, у свакој партизанској кући лежи, у причи или у писаном документу, огромно богатство оваквог материјала, којега из дана у дан има све мање. Међутим, на племенитим порукама стријељаних бораца васпитавају се млада покољења новом родољубљу и чувању тековина Ослободилачког рата. Ти документи су уједно извори за проучавање револуционарног лика нашег народа-хероја, те би требало да и појединци и антифашистичке организације поклоне пуну пажњу сакупљању овог материјала.

Нико С. МАРТИНОВИЋ

¹³⁾ Ово писмо је објављено у „Нашој жени“ број 3, у Никшићу, новембра 1944 године.